

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Філософія науки»
обов'язкових компонент
освітньої програми третього рівня вищої освіти

053 «Психологія» (юридична психологія)
(для денної та заочної форми навчання)

за темою: Доба Відродження: оригінальна «реінкарнація» філософсько-наукової думки

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол
від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Професор, доктор філософських наук, професор Тягло Олександр
Володимирович

Рецензент:

Декан філософського факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна, доктор
філософських наук, професор Карпенко Іван Васильович

План лекції «Доба Відродження: оригінальна «реінкарнація» філософсько-наукової думки»

1. Базові цінності Ренесансу.
2. Зародження науки про політику (Нікколо Макіавеллі).
3. Геліоцентрична модель світу Миколая Коперника, її світоглядне значення.
4. Світоглядні та методологічні новації природничих студій Галілео Галілея. Поняття про емпіричний і теоретичний рівні наукового пізнання. Математизація природознавства.
5. Ренесансний скептицизм (Мішель Монтень).

Текст лекції

Визначення меж епохи Відродження “у просторі і часі” – досить складна проблема, яку дотепер дебатують фахівці. Ще складнішою є проблема окреслення меж епохи у “просторі ідей”. Тому зупинимось переважно на обговоренні класичного – *італійського Ренесансу*, репрезентованого низкою своїх видатних діячів. Їх обрано таким чином, щоб охопити головні проблемні поля і теми науково-філософської активності розглядуваної доби, а також зрозуміти її вплив на подальший розвиток європейської культури.

Таким чином, епоха Відродження ґрунтувалась на переході від сільської до міської культури. Розквітали торгівля, банківська справа, ремісництво, з’явилися перші мануфактури. Посилення міст спричинило вивільнення значної маси селян-кріпаків, що мешкали навколо них. Отримуючи волю, але без землі, селяни часто йшли до міст, збільшуючи чисельність їх населення і формуючи прообраз “третього стану”, тобто передпролетаріат і передбуржуазію. Усе це виходило за межі феодального ладу і становило зародки нового.

Примноження і концентрація цих зародків взаємопов’язані зі зміною не лише економічного життя, вмісту чи організації праці, але і з суттєвим переображенням самовідчуття урбанізованої людини. Майстер – ремісник, купець чи художник – не мислимий без глибокої поваги до своєї діяльності, а тому – і до себе самого як її суб’єкта. Він не існує без свободи волі й готовності нести за неї повну відповідальність, без індивідуальної творчої активності. А це усе – важливі ознаки особи. Тому народжена міським життям масова майстерність спричинила зростання значущості особи, а також найширше їх суспільне визнання.

Поняття особи було уведене ще Августином Блаженным і відтоді закріпилось у релігійно-філософській думці. Але поряд з найдосконалішою особою бога земна людина вважалась неповноцінною, позбавленою цілісності. Оригінальність духу Відродження полягає у відкиданні будь-яких принципових обмежень земного розвитку людини, у піднесенні її до рівня господа. Набуваючи статусу дійсно богоподібної істоти, людина ставала головним предметом

духовних шукань, витискуючи з фокусу уваги навіть бога. Тому смисловим стрижнем Ренесансу є ідея повноцінної людяності або гуманізму. Можна сказати і так: *Ренесанс виявляється теорією і практикою гуманізму*.

Ідею гуманізму було розгорнуто у studia humanitatis (латиною studia – вчені заняття, humanitatis – людська природа), гуманітарних дослідженнях. Через них здійснювалось різноманітне за формами осягнення людської особи. Терміни “дослідження” і “осягнення” тут слід розуміти у широкому значенні: вони не обмежуються філософсько-науковими міркуваннями, а охоплюють також сферу освіти, мистецтва, ремісництва тощо.

З очевидних причин studia humana були відділені й протиставлені studia divina, тобто теології та схоластиці. А що наприкінці Середньовіччя могло правити за підґрунтя такої опозиції? Зрозуміло, що головним чином оригінальна антична спадщина. Її відродження становило першочергове завдання і вихідні теоретичні підстави ідеології епохи Відродження.

Поняття гуманізму, ключове у розумінні духу Ренесансу, має вельми “розмите” значення. Тому воно потребує уточнень і певних коментарів.

Гуманізм Ренесансу є, перш за все, до краю доведений індивідуалізм. Насправді, повноцінна особа не може бути розчинена у масі подібних “одиниць”, вона є неповторною і унікальною. Вона не припускає повного розчинення і у господі, не погоджується на зведення до рівня автоматичного інструменту навіть його волі. Тому з’являється ідея паритету людини і бога, що досягається перенесенням на земну особу тих сил і властивостей, які раніше вважались виключно прерогативою особи божественної.

Встановлення рівності господа і людини здійснювалось через два зустрічних процеси. З одного боку, людина обожнювалась, переображувалась на богоподібну істоту-титана: це була не тільки філософська ідея чи поетична метафора, а і поширена норма реального буття. У той же час бог і його “земне тіло” – християнська церква – “занурювались” у світ, церковна діяльність усе більше набирала форми хоч і специфічної, але світської справи. Церква досконало оволоділа, наприклад, військово-політичною діяльністю. Папи змагались з князями чи імператорами вже не з релігійних, а суто владних причин. Більше того, в історії католицизму був період, коли кілька пап воювали один з одним – час так званої схизми. Світська орієнтація духовного і практичного життя взагалі стала суттєвою відзнакою Відродження. Отже, *гуманізм цієї епохи являє собою нічим не обмежений у думці й дії світський індивідуалізм*.

Сьогодні слово “гуманізм” звично вимовляють у безумовно позитивному значенні. На перший погляд здається, що і гуманізм Ренесансу цілком підтверджує справедливості такої традиції. Справді, як не співчувати могутньому потягу до свободи?! Як не вітати деабсолютизацію церковної влади, тим більше, що вона зіпсувала свою репутацію численними і різноманітними злочинами – від ув’язнення вільнодумців до буквального “полювання на відьм”?! Позитивна оцінка гуманізму здається беззаперечною тим більше, що Ренесанс дав багаті, дотепер вражаючі уяву плоди в духовному і матеріальному бутті: тут і виникнення світської інтелігенції, і винайдення ткацького верстату, і створення геліоцентричної картини світу... Та поглиблене дослідження доходить висновку,

що темнотою він інколи не поступається найнепрогляднішій “ночі Середньовіччя”. Кілька прикладів підтверджують це узагальнення.

З ім'ям Лоренцо Медичі справедливо пов'язують всебічний розквіт Флоренції. Здобувши славу політичного діяча і вояка, він у той же час сприяв відновленню в 1459 році платонівської Академії і взагалі увійшов в історію як втілення духу Відродження. Так цей Лоренцо Прекрасний, знаний заступник науки і мистецтва, відбирав придане у дівчат, люто карав і страчував, немилосердно грабував та зовсім не цурався інтриг з застосуванням отрути і кинджалу.

Подальший аналіз ренесансного гуманізму з'ясовує можливість і цілком нищівної критики доби Відродження. Насправді, жоден з людей-титанів не здатен існувати одним один. У той же час, кожен з них прагне абсолютної свободи, нічим не обмеженої влади. Проте на шляху до здійснення цієї мети він наштотується на подібні прагнення інших титанічних осіб. Найгостріших суперечностей і непримиренної “війни усіх проти усіх” уникнути неможливо: вона ж веде титанів до взаємного знищення. У такий спосіб виявляється *парадокс абсолютної індивідуальної свободи*. Він встановлений теоретично, але численні прояви парадоксальної ситуації не важко знайти у реальних подіях того часу. Їх широке розповсюдження було одним з дійсних джерел занепаду Відродження.

Парадокс титанізму, на жаль, часто виявляється й дотепер, особливо у суспільствах з слабкими традиціями верховенства права. Його небезпеку слід враховувати і сучасному українству.

Звертаючись далі до доробку думки Ренесансу з соціальної проблематики, не можна не виокремити зародки філософії і науки політики, які розробляв славетний флорентієць Нікколо Макіавеллі (1469-1527).

З 1498 році Макіавеллі щільно долучився до політичного життя Флоренції. Завдяки своїм талантам він досяг посади секретаря Ради Десяти – фактичного уряду міста. Діяльність на цій посаді дозволила йому добре спізнати реальну політику, стати її досвідченим майстром. Після повалення республіки і відновлення у 1512 році синьйорії Медичі Макіавеллі потрапив у немилість, залишив державні справи і подався до свого сільського маєтку. Тут він написав головні теоретичні твори, найвідоміший з яких – “Державець”.

Вміст цієї невеличкої книги складається з описів “діянь великих людей”. Але це не проста хроніка часів Відродження, а глибокий аналіз успіхів і поразок у державній діяльності з висновками відносно того, як така діяльність має бути організованою, щоб її суб'єкт досяг влади чи утримався на її верхівці.

Центральним поняттям соціально-гуманітарних міркувань Мак'явеллі виявляється людська істота, цілком земна особа з усіма її позитивними і негативними властивостями – і в цьому він безсумнівним представник ренесансних *studia humanitatis*.

Та що ж це за особа? *Усі люди недобрі* – ось ключова теза флорентійця. “Адже про людей загалом можна сказати, – обґрунтовує Мак'явеллі свої переконання, – що вони невдячні, непостійні, лицемірні, боягузливі перед небезпекою, жадібні до наживи. Поки їм робиш добро, вони всі твої, пропонують тобі свою кров, майно, життя, дітей, усе це доти, доки потреба

далека, як я уже сказав, але тільки-но вона починає наближатися, люди вчиняють бунт. Державець, який повністю покладається на їхні слова, вважаючи непотрібними інші заходи, пропадає”, – підбиває підсумок мислитель.

Щоб не опинитися у скруті, державець повинен спиратися на закон людей та силу звіра: він має поєднати у собі два єства, стати напівлюдиною-напівзвіром. Цей “загальнометодологічний” висновок далі пояснено численними прикладами з історії.

Описуючи державотворчу діяльність Цезаря Борджія, Макіавеллі вказує її пункти: підкуп церковних ієрархів, знищення супротивників разом з їх родинами і т.ін. І чи засуджує він такі звірячі вчинки? Для титана у політиці це цілком природні дії: адже прагнучи досягти великої мети, він не має змоги діяти інакше. З часом думка мислителя з Флоренції набула афористичної форми: *(велика) мета виправдовує засоби*. У філософсько-політичному відношенні вона є чітким прокламуванням виведення політичної діяльності з-під норм моралі: удачливий політик може не бути моральною людиною, хоча йому слід усіляко підтримувати добродетельний імідж.

Макіавеллі виробляв чи описував рецепти успішної політичної діяльності, фактично уникаючи аргументи “до волі господа”. Це зовсім не випадкова для ренесансного діяча риса. У передостанньому розділі “Державця” мислитель спеціально торкається проблеми співвідношення волі людини і бога. Не занурюючись у витончені мудрування, він ясно і образно відтворює картину паритету двох волей.

Однаке, щоб не відкидати зовсім такого поняття, як свобода волі, – вказував Мак’явеллі, – можна, по-моєму, визнати таку істину: доля розпоряджається половиною наших учинків, але керувати другою половиною дає нам самим. Доля подібна до однієї з тих бурхливих річок, що під час повені затоплюють долини, валять дерева і будинки, переносять землю з місця на місце. Кожен тікає від паводку, поступається його натискові, не в змозі чинити опір. І хоч усе це так, це ще не причина, щоб люди мирного часу не могли уживати запобіжних заходів, зводячи греблі й гаті, аби при новому розливі одводити воду в канал чи послабити напір невтримних і згубних валів. Так само проявляє себе і доля: вона показує свою силу там, де не зустрічає організованого опору, і повертає свої удари туди, де, як вона знає, не зведено гатей і загород, щоб стримати її.

Отже, за думкою Нікколо Макіавеллі, людина дійсно має свободу волі, а доля (чи бог) виявляється не всесильною. Більше того, завдяки власному розуму і мужності земна особа здатна боротися з лихою долею і навіть перемагати її! Людина в змозі сама будувати своє життя, вона є самодостатнім – у широкому сенсі слова – індивідумом. Та чи слід вважати цей апофеоз прагнень ренесансного титана універсальним гаслом людяності?!

Вміст науково-філософської думки Ренесансу не вичерпується характерними гуманітарними студіями. Тут з’являються і зародки принципово нового.

Якщо загальний контекст ренесансної філософської думки – це дослідження суті і всебічних проявів людської особи, то середовище народження

філософії Нового часу значною мірою визначене, з одного боку, розвитком науки, а з іншої – техніки. Саме наприкінці епохи Відродження ці два окремих процеси почали зливатися у єдине річище науково-технічного прогресу. Таке абсолютно нове в історії людства явище невдовзі стало суттєвим чинником революційних змін в усіх сферах буття Європи, зокрема і у філософствуванні.

Природничу думку Ренесансу репрезентує, насамперед, знаменитий Миколай Копернік (1473-1543) з Польщі. “Коперніканська революція” у світогляді європейської людини почалась з проблеми вдосконалення календаря, уточнення дат християнських свят. Ця проблема хоча і вирішувалась у суто теоретичний спосіб, але мала практичну мотивацію і спиралась на технічні досягнення у здійсненні астрономічних спостережень.

Наодинці сам з собою я довго розмірковував, до якого ступеня недоладною моя акрoбаца буде видаватися тим, котрі на підставі судження багатьох віків вважали твердо встановленим, що Земля нерухомо розташована у середині неба, будучи немовби його центром, як тільки вони дізнаються, що я, всупереч цій думці, стверджую про рух Землі...

Тож, на думку Коперника, Земля не є нерухомим центром Всесвіту: разом з кількома іншими планетами вона обертається навколо Сонця. Це спричинило справжню революцію не тільки у науці, а й взагалі у людському світогляді, освяченому християнською релігією.

Продовжувачем справи Коперника став Галілео Галілей з Італії (1564-1642).

У фокусі світоглядних студій вченого опинився порівняльний аналіз геоцентризму Аристотеля – Птолемея і геліоцентризму Аристарха – Коперніка. Перший панував і здавався непохитним, адже його було освячено не тільки славним ім'ям Стагирита і багатовіковою традицією астрономічних досліджень, а і авторитетом християнської церкви. Що ж спонукало до його вельми небезпечної критики? А про те, що критика основоположень християнського світогляду була смертельно небезпечною свідчить хоч би доля Джордано Бруно. Та і сам Галілей під старість не уникнув конфлікту з інквізицією, хоча він і точився у відносно “м'якій” формі.

Серед головних чинників слід визнати складність уявлень про світобудову, що безпосереднім проявом мало моделювання руху небесних тіл через величезну кількість епіциклів, утрудненість розрахунків орбіт. Геліоцентризм, з іншого боку, хоч і забезпечував тут радикальне спрощення, але здавався таким, що суперечить не лише християнським догмам, а і безпосередньому чуттєвому досвіду людини, котра кожен день спостерігає “схід та захід Сонця”. У цій проблемній ситуації Галілей свідомо обрав підґрунтям суджень не повсякденний досвід і не тексти “охрещеного Аристотеля”, а точні експериментальні дослідження, що спирались на новітні технічні досягнення, зокрема на телескоп і вогнепальну зброю.

Завдяки телескопу ми тепер, підкреслював мислитель, ближче до неба у тридцять чи сорок разів, ніж Аристотель, і тому маємо змогу про небо і Сонце говорити впевненіше, ніж він.

Свідомо орієнтація на поєднання наукової і технічної активності зовсім ясно виявляється й у наступному твердженні Галілея: *“Найширше поле для*

роздумів, здається мені, відкриває допитливим постійна діяльність вашого знаменитого арсеналу, сеньйори венеціанці, особливого у галузі, що має відношення до механіки". Так, завдяки залученню у наукові дослідження технічних засобів було зроблено крок до того типу науковця, котрий з часом забезпечив розгортання науково-технічного прогресу.

Гіпотеза Коперніка, яку обґрунтовував і витончено захищав Галілей, не була чисто "кількісним" розвитком християнської картини світу. Хоч автор і дехто з його прихильників намагалися подати її саме так, об'єктивно вона мала революційне значення, заперечуючи, зокрема, догмат про виключність Землі – унікального творіння господа. Логічним розвитком цієї інновації стало спростування Галілеєм фундаментального поділу Всесвіту на два світи – небесний і земний, а також твердження тотожності їх законів. Було обґрунтовано існування єдиного однорідного Універсуму, що піддається осягненню людським розумом. Це дозволяло, з одного боку, екстраполювати на небесну сферу ті закони, що відкривались дослідниками на Землі, а з іншого – створювало сприятливі умови відродження думки піфагорійців про можливість застосовування математики у вивченні земних явищ, адже у астрономії математичні інструменти використовувалися давно і плідно.

З урахуванням такої обставини не виглядає сюрпризом упевненість Галілея у необхідності математизації природознавства.

Філософію викладено у величній книзі (я маю на увазі Всесвіт), котра постійно відкривається нашому погляду, але досягнути її в змозі лише той, хто спочатку навчиться розуміти її мову та тлумачити знаки, якими її написано. Написано ж її, – вважав славнозвісний Італієць, – мовою математики, а знаки її – трикутники, кола й інші геометричні фігури, без яких людина не здатна зрозуміти у ній жодного слова; без них вона приречена блукати у темряві лабіринту.

Надання природознавству математичної форми – справа далеко не тривіальна, що розумів і сам Галілей. Справді, реальні природні об'єкти завжди відрізняються від тих довершених трикутників, сфер, площин тощо, якими безпосередньо оперує математик. Тому проблема полягає у відображенні абстрактно-математичними засобами випадковості, "неправильності" та плинності матеріальних утворень. Вустами героя одного зі своїх творів – Сальвіаті – Галілей висловив упевненість у принциповій здійснюваності такого виду процедур: *"Отже, помилки криються не у абстрактному, не у конкретному, не у геометрії, не у фізиці, а у обчислювачі, котрий не вміє доладно обчислювати"*, – запевняв він. Але сьогодні слід визнати: нелегко було прокламувати принципову можливість опису природи мовою математики, але ще важчою виявилась проблема послідовної реалізації висунутої програми навіть у сфері порівняно простих механічних явищ. На цьому шляху математика мала принципово трансформуватись і оновитись: за формою вона з переважно геометричної преобразилась на переважно алгебраїчну, за змістом же було створено аналітичну геометрію, розроблено інтегральне і диференціальне числення і т.ін.

Не менш радикальних і всебічних перетворень зазнало і природознавство.

Відомо, що з Галілея почала формуватися структура наукового знання, яка має три рівні.

Перший з них – це експериментальний базис, тобто відомості про природні явища, здобуті не лише через пасивне споглядання, але і через активне цілеспрямоване “допитування” природи з допомогою різноманітних приладів і пристроїв. На цьому рівні наука суттєво взаємодіє з технікою. Інший рівень – математичний формалізм, тобто опис відповідних природних систем і явищ мовою математики. А опосередковує зв’язок експериментального базису і математичного формалізму особливий рівень ідеальних конструктів – абсолютно горизонтальних площин без тертя, нерозтяжних ниток і точкових тягарців, матеріальних точок... З їх допомогою реальні дані піддаються абстрагуванню і спрощенню у тій мірі, без якої їх “переклад” на мову математики виявляється неможливим. Дійсно, а чи відкрив би Галілей, наприклад, знаменитий закон ізохронізму коливань маятника, коли б він не абстрагувався під час спостереження церковних лампад від тертя у точці підвісу, опору повітря, їх розмірів і т.ін., тобто не винайшов би такий ідеальний конструкт, яким є математичний маятник?!

Широке впровадження ідеальних конструктів дозволило Галілею спиратися в своїх студіях не лише на реальні, а і на уявні (або мислені) експерименти. Це було якісно новою і дуже плідною пізнавальною операцією, значення якої для науки, у тому числі і сучасної, важко переоцінити. Наприклад, фундаментальне для класичної фізики поняття про рух за інерцією було обґрунтоване італійським природознавцем саме через звернення до уявного експерименту.

Галілео Галілей поклав початок математизованому експериментальному дослідженню природи. Його натурфілософія і методологія якісно відрізнялась від аристотелівської як за формою, так і за змістом. У її лоні почав формуватися зародок класичної фізики. З часом це й визначило річище науково-технічного прогресу, котре виявилось особливим формоутворюючим фактором не тільки матеріальної, а і духовної культури Заходу протягом століть.

Хоча Мішель Монтень (1533-1592) – представник не італійського, а французького Ренесансу, але у своєму інтелектуальному становленні від відчув суттєвого впливу італійців. Цьому сприяв, перш за все, його батько, котрий змолodu відвідав Італію і був настільки вражений досягненнями тамтешньої гуманістичної культури, що вирішив виховувати сина у її дусі. Саме домашнє виховання, яке тривало десь до шости років, стало для маленького Мішеля найбільш плідним – він, зокрема, як рідною мовою оволодів латиною. Після цього Мішеля віддали до коледжу у Бордо, який він завдяки природним здібностям і відмінному володінню латиною закінчив достроково, у тринадцятирічному віці. Про наступні кілька років життя Мішеля Монтеня відомо мало. Є свідчення, що він вивчав право, готуючись до адміністративної кар’єри. А згодом за волею батька пішов служити радником рахункової палати і бордоського парламенту. Виконуючи важливі доручення, Монтень кілька разів побував при королівських дворах Генріха II, Франциска II і Карла IX. Немає сумніву, що перебування на службі сприяло значному розширенню світогляду і збагаченню його життєвого досвіду, накопиченню матеріалу для майбутніх

філософських узагальнень.

“Досліди” – головний труд Мішеля Монтеня. Що ж він з себе являє? У зверненні до читача, що передує першій книзі “Дослідів” видання 1588 року, Монтень написав наступне.

...Призначення цієї книги – доставити своєрідне задоволення моїм родичам і друзям: втративши мене (а це станеться найближчим часом), вони зможуть віднайти у ній якісь сліди мого характеру та моїх думок і, завдяки цьому, поповнити й оживити те уявлення, яке у них виникло щодо мене. Коли б я писав цю книгу для того, щоб здобути прихильність світу, я б прикрасився і показав себе при повному параді. Проте я бажаю, щоб мене бачили у моєму простому, природному і повсякденному вигляді, невимушеним і позбавленим штучності, адже я маю не будь-кого, а самого себе. Мої недоліки постануть тут наживе і увесь склад моєї персони – таким, яким він був насправді, звичайно, наскільки це відповідає моїй повазі до публіки... Отже, вміст моєї книги – я сам...

Реалізував свій загальний задум Монтень у низці глав, присвячених різноманітним теоретичним і практичним проблемам, актуальним подіям, наприклад: “Різними шляхами можна досягнути того ж самого”, “Про те, що пристрасті душі проливаються на уявні предмети, коли їй бракує справжніх”, “Чи має право комендант обложеної фортеці виходити з неї для переговорів з супротивником?”, “Апологія Раймунда Сабундського” і т.д. Через оригінальний аналіз, коментування чи критичну оцінку багатоманітного матеріалу Монтень відобразив свої погляди, різні аспекти і складові свого індивідуального характеру.

“Досліди” цілком відповідають ключовій ознаці ренесансного гуманізму – вони присвячені людині, зцентровані на конкретному індивідуумі. Разом з тим, навіть з наведеного вище фрагменту можна зробити висновок про відсутність тут претензії на ренесансний титанізм з його обожненням людської персони. Натомість утілюється спроба щирої і всебічної рефлексії, яка не уникає вад чи недоліків людини за умов повсякденності. Останню обставину можна зрозуміти з огляду на те, що за часів Монтеня доба Ренесансу досягнула своїх меж і встигла вичерпати свій початковий максималізм. Інакше кажучи, для Монтеня – і як для навченого життям індивідуума, і як для уособлення самосвідомості пізнього Ренесансу – самовпевнена претензія на спорідненість людини богам втратила актуальність через ті негаразди і лиха, до яких вона постійно призводила – до кривавих міжусобиць знаті у боротьбі за владу, до аморальності духовенства і занепаду церкви, а з іншого боку – до гноблення і безмірних страждань пересічного люду.

Самовпевненість – наша природжена і природна хвороба. Людина найбільш нещасне і тендітне створіння і тим не менше найбільш зарозуміле. Людина бачить і відчуває, що вона поміщена серед бруду та нечистот світу, прикута до найгіршої, найбільш нестійкої і спотвореної частини всесвіту, знаходиться на найнижчому щаблі світобудови, найбільш віддаленому від неба, разом з тваринами найгіршого різновиду, і, попри це, вона уявляє себе такою, що стоїть вище за місяць і спирається на небозвід. За суєтністю тієї ж уяви вона рівняє себе з богом, приписує собі божественні таланти, відрізняє і виділяє себе з світу тварин, своїх братів і товаришів, наділяючи їх такою часткою сил і

здатностей, яка їй заманеться. У який спосіб вона у змозі пізнати зусиллям свого розуму внутрішні й приховані рухи тварин? На підставі якого співставлення їх з нами вона приписує їм глупоту?

Коли я граюсь з кішкою, хто знає, чи не збавляється скоріше вона мною, ніж я нею?

У такий спосіб позбавивши людину статусу найкращого творіння бога і унікальної богоподібної істоти взагалі, зокрема Монтень розгорнув глибокі міркування щодо обмеженості і слабкості її пізнавальних здібностей.

Глава з назвою “Апологія Раймунда Сабундського” безпосередньо присвячена обговоренню традиційної теми співвідношення віри і розуму, у ній Монтень обстоює неспроможність розуму досягнути і обґрунтувати християнське віровчення. Проте насправді зміст її набагато ширший: французький мислитель вивчає і вирішує питання, чи в змозі людина знайти те, що вона шукає, і чи збагатили її будь-яким новим знанням або встановленням непохитної істини ті шукання, котрі вона вела протягом багатьох століть. Пропоноване рішення таке.

...Коли казати по совісті, людина повинна зізнатися: увесь підсумок таких довготривалих шукань зводиться до того, що вони примусили її зрозуміти свою слабкість. У результаті тривалого вивчення ми дійшли лише підтвердження і виправдання того невідання, яке притаманне нам від природи... Після того, як люди усе випробували, дослідили і переконались, що немає нічого міцного і сталого в усьому цьому хаосі наук і у купі різнорідних здобутих знань, що усе це – суєта, – вони відмовились від своєї гордині і оцінили свій природний стан...

...Вони навчилися тому, що нічому не навчилися.

Досить ясно, що таким чином Монтень стає на позицію скептицизму.

Бог наділив нас не знанням речей, а вмінням користуватися ними, у християнський спосіб обґрунтовував практичні висновки з позиції пірроністів, яку він обрав і собі, Монтень. Що ж до вміння користуватися речами, то він зазначав, зокрема, наступні його ознаки.

Тримайтеся, раджу вам, у ваших поглядах і судженнях, а також у звичаях і в усьому іншому поміркованості та обережності: уникайте поспішних нововведень і екстравагантності. Будь-які крайні шляхи мене дратують.

Мабуть, ці поради не зайві і у надзвичайно складному та плінному сучасному житті – майже через пів тисячоліття після того, як вони були висловлені Мішелем Монтенем.